

ABD’de Osmanlı Edebiyatı Çalışmaları

Züleyha ÇOLAK*

Osmanlı edebiyatı üzerine yapılan çalışmalar onun değeri nispetinde olmaktan oldukça uzaktır. Cumhuriyet dönemi edebiyat araştırmalarının ideolojik eğilimleri, dil ve harf devriminin getirdiği yabancılaşma ve en önemlisi de modern Türk edebiyatıyla Osmanlı edebiyatı arasındaki bağın, kültürel kodların gözardı edilmesi Osmanlı edebiyatını yaşayan bir disiplin olarak görmeyi engelleyici unsurlar olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni bir dil, yeni bir kültür oluşturma ve eski ile olan bağları koparma çabaları ile Osmanlı edebiyatının topluma yabancı olduğu ve “biz”e ait olmadığı üzerinde durulmuş ve bu politika da bu konunun bir akademik disiplin olmasının önünde engel teşkil etmiştir.¹

Son zamanlarda Osmanlı edebiyatı üzerine yapılan çalışmalar artsa da geç kalmışlığın beraberinde getirdiği dil, kültür ve tarihe yabancılaşma bu alanda bir ekol oluşturmanın önünde bir engel olarak durmaktadır.² Türkiye’deki lisansüstü çalışmaların edisyon kritik ağırlıklı olması da bu alanda bir akademik dil geliştirmeyi yavaşlatmıştır. Edisyon kritik geleneği, başlangıç için bir gereklilik olsa bile artık bu verilerle daha detaylı usul çalışmalarının yapılması ve bu alanlarda ekollerin oluşturulması gerekmektedir.

Türk edebiyatında teori geleneğinin olmaması da, bu çalışmaların özgün ve yerleşik değerler olmalarını engelleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir Osmanlı edebiyatı dili geliştirmek için öncelikle edebiyatın tarih içindeki, döneminin diğer edebiyatları karşısındaki ve edebiyat teorilerindeki yerini belirlemek gerekmektedir. Bu da Osmanlı edebiyatına daha geniş bir çerçeveden bakmayı gerekli kılmaktadır. Bu açıdan Türk edebiyatı üzerine yurt dışında yapılan çalışmalar bu alanlardaki boşluğu doldurmaya yardımcı olabilir ümidindeyim. Söz konusu düşünce öncelikle karşılaştırmalı edebiyat alanının dünyadaki önemi, edebiyat teorilerinin önemli bir araştırma alanı olarak kendini göstermesi ve tarihsel arka plan araştırmalarının artması açısın-

* Züleyha Çolak, Öğretim Görevlisi, Minnesota Üniversitesi ILES (Dilbilim, Yabancı Dil Olarak İngilizce ve Slav Çalışmaları Enstitüsü).

1 Walter Andrews, *Poetry’s Voice, Society’s Song*, Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1985, s. 16

2 Victoria Rowe Holbrook, *The Unreadable Shores of Love: Turkish Modernity and Mystic Romance*, Austin: University of Texas Press, s. 2.

dan bu ümidi besleyici unsurlardır. Bahsedilen bu alanlarda ABD üniversitelerinde yeni olsa bile önemli adımlar atılmakta, Osmanlı araştırmaları bölümleri kurulması teşvik edilmektedir. Daha alınacak çok yol olmasına rağmen yapılanlar ve imkânlar ümitleri arttırıcı niteliktedir.

Amerika'da Osmanlı edebiyatı araştırmaları üzerine öncelikle bu çalışmaların yapıldığı üniversiteler ve merkezler hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır. Amerika'daki Osmanlı edebiyatı araştırmaları, Türkiye'deki Türkoloji bölümlerinden daha farklı bir işleyiş yapısına sahiptir. Öncelikle dikkati çeken özellik bu çalışmaların klasik edisyon kritik geleneğini aşma ve Osmanlı edebiyatını bir teorik çerçeve içinde sunma yollarının araştırılmasıdır. Zaman zaman modern edebiyat teorilerinin de yardımına başvurulduğu ve bu açıdan bir disiplinler arası çalışma alanı haline gelmesi de dikkati çeken önemli özelliklerindedir.

Amerika'da Osmanlı ve Türk Çalışmaları konusunda geleneği temsil eden Harvard Üniversitesi'dir. XIX. yüzyıla kadar giden geçmişi ile Harvard Üniversitesi'nde Osmanlı ve Türk tarihi konusunda hem dersler verilmiş, hem de araştırmalar yapılmıştır. Özellikle son otuz yılda Türk ve Osmanlı Çalışmaları Harvard'da genişlemiş ve müfredata daha yaygın bir şekilde eklenmiştir. Son zamanlarda alan çalışmaları hocalarının eklenmesiyle ve Türk dili programının genişlemesiyle program daha da güçlenmiştir. Bu gelişmelerle hem daha çok öğrencinin ilgisi bu alana çekilmiş, hem de yeni araştırma projeleri kurulmaya başlanmıştır.

Archibald Coolidge, William Langer ve R. P. Blake gibi isimler 1900'lü yılların başından itibaren Harvard'da Osmanlı tarihi dersleri vermişlerdir. Sir Hamilton Gibb, Harold Bowen ile ortaklaşa yayımlar yapmış, daha sonra Stanford Shaw da bu geleneği sürdürenler arasına katılmıştır. 1960'lı yıllarda Zekiye Eglar Modern Türkçe, Omeljan Pritsak da Eski Türkçe dersleri vererek Türk dili derslerinin yaygınlaşmasına hizmet etmişlerdir. Harvard'da önemli bir dönüm noktası da 1965'te Şinasi Tekin'in Harvard'da göreve başlamasıdır. Öncelikle Türk dili dersleri vererek başladığı çalışmalarını Osmanlı Paleografyası dersleri ile güçlendirmiş, sonra Eski Uygur, Göktürk ve Özbekçe gibi çeşitli Türk dilleri dersleri vermiştir. Tekin aynı zamanda Amerika'da Türk çalışmaları alanında en yaygın ve önemli dergilerden *Journal of Turkish Studies* dergisinin editörlüğünü de yapmıştır.

Harvard'da Türk ve Osmanlı Çalışmaları 1960 ve 1970'li yıllarda yapılan çeşitli atamalarla diğer disiplinlere de yayılmıştır. Bunlar arasında Türk edebiyatı, mistisizm, Mevlana ve Yunus Emre gibi konular üzerine dersler veren Annemarie Schimmel, Orta Doğu sosyal antropolojisi üzerinde çalışan Nur Yalman ve 1980'li yıllarda ekonomi ve sosyal tarih dersleri veren Tosun Arıcanlı, sonrasında da Osmanlı sanat tarihi üzerinde çalışan Gülru Necipoğlu sayılabilir. Prof. Şinasi Tekin ayrıca Ayvalık'ta bir Osmanlıca Yaz Okulu programını da geliştirmiştir. Buna ek olarak Prof. Wheeler Thackston Harvard'da Çağatayca dersleri vermiştir.

Indiana Üniversitesi'nde Prof. Kemal Silay başkanlığındaki Türk Araştırmaları bölümünde öğrenciler Türkçe ve Osmanlıca dersleri ile Türk kültürünü tanımaya başlamakta, dil konusunda attıkları adımları edebiyat, kültür ve siyaset tarihi alanında aldıkları derslerle ilerletme imkânı da bulabilmektedirler. Indiana Üniversitesi, Osmanlı Edebiyatı alanında master ve doktora programını başarıyla yürütmektedir.

Ohio State Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Edebiyatları bölümünde Türkçe, Türk Kültürü, Klasik ve Modern Türk Edebiyatı, Türk Kültürü dersleri ile öğrencilere geniş bir imkân sağlamaktadır.

Columbia, Princeton, Arizona, California, Chicago, Michigan ve Texas üniversitelerinde de Türkçe ve Türkiye ile ilgili çeşitli dersler okutulmaktadır. Minnesota Üniversitesi 2005'te ilk adımını atmış ve Dilbilimi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü ile işbirliği içinde Türkçe, Osmanlıca ve Türk Kültür ve Edebiyatı derslerini lisans ve lisansüstü öğrencilerine vermeye başlamış ve bunun ileride bir Türk ve Osmanlı Çalışmaları bölümü haline gelmesi konusunda da oldukça destekleyici bir tavır göstermektedir.

Osmanlı Edebiyatını bugünün teorileri ile inceleme çabalarının kendilerine özgü sıkıntılarının olduğu da göz ardı edilemez. Çoğunlukla başka kültür ve edebiyat iklimleri üzerine yapılmış teorilerin Osmanlı edebiyatına uygulanması zaman zaman zorlama sonuçlar doğurmaktaysa da bu alanın klasik incelenme tarzının dışına çıkma çabaları ile bu alanda daha çok söylenecek sözün olduğunu da göstermektedir. Bu alana yapılan en önemli katkılar karşılaştırmalı edebiyat alanında yapılan çalışmalardır. Osmanlı Edebiyatı ile ilgili çalışmalar çok fazla görülmesi de Amerikan üniversitelerinde önemi gittikçe artmakta olan karşılaştırmalı edebiyat bölümleri, alanın doğası itibariyle teorik çalışmaların yapılabileceği önemli merkezler olma potansiyeli taşımaktadırlar. Osmanlı edebiyatı alanında Amerika'da yapılan çalışmalar metod ve sayı itibariyle Türkiye'de yapılan çalışmalardan çok farklıdır.

Walter Andrews'un de belirttiği gibi Osmanlı edebiyatı çalışmaları, aslında geleneksel-modern, Osmanlı-Türk, Asya-Avrupa, yüksek kültür-alt kültür, merkez-çevre, Kemalist-anti-Kemalist, İmparatorluk-Cumhuriyet, dindar-seküler, oryantalist-anti-oryantalist gibi dikotomiler arasında sıkışmıştır. Bu kutuplaşmalar Osmanlı çalışmalarının ve edebiyatının bir ikilik arasında yoğunlaşmış tartışmalar içinde kalmasına neden olmaktadır.³ Hâlbuki bugünün çağdaş teorileri ile bugünkü kimliğimize dönün bir ürünü ya da sonucu olarak bakabilmek, politik duruşların sınırlayıcılığından kurtulup kendi başına bir kimlik olarak var olan gerçeğin incelenmesi gerekmektedir. Şimdiye kadar o kimliğin içinden gelen bir bakış açısıyla yapılan değerlendirmeler çoğunluk itibariyle bu çatallaşmadan kurtulamamakta haklıdır, zira bizim kendi varoluşsal gerçeğimize kendi dışımızdan bakmamız gerekmektedir, bir yabancı gözüyle, dışardan bakmak. Alışkanlıkların ve yerleşmiş yargıların etkisinden kurtularak, ilk defa incelenen bir konuya sorulması gereken soruları sorarak ve ondan alınması mümkün en geçerli ve en doğru cevapları alarak. Bunu yapabilmek hem kendi kültürünü, hem de Batılı teorileri bilen fakat ikisine de hem içerden, hem dışardan bakabilmeyi ve böylece özgün gerçekliklere ulaşabilmeyi gerektiriyor.

Osmanlı ve Türk çalışmalarında hem kendi özünü anlayarak, hem de dışarıdan bakarak oluşturulacak bir perspektifle Osmanlı çalışmaları alanını herkesin şahit olduğu bir gerçekliğin incelenmesi şeklinde ele alabildiğimizde tarafsız ve objektif gerçeklere ulaşmak da mümkün hale gelmiş olacak ve bu durum aynı zamanda yeni çalışmalara ve yeni alanlara da kapılar açacaktır. Şerif Mardin Osmanlı-Türk toplumun-

3 Walter G. Andrews, "Stepping Aside: Ottoman Literature in Modern Turkey", *Journal of Turkish Literature*, Ankara: Bilkent University Center for Turkish Literature, 2004, sy. 1, s. 10.

da gerçekleşen değişimin iki karakteristiğın ışığında anlaşılmasının mümkün olduğunu söyler. Bunlardan birincisi Osmanlı toplumunun bütünlüğü içindeki gerçek önemini anlamının ehemmiyeti, ikincisi bu toplumun içinde yetişmiş birinin kendi özel durumunu anlama konusunda yaşayacağı zorluğun gerçekliğinin kabulü ile.⁴

Bu alanda şimdiye kadar yapılmış tezlere bakmamız, konumuza getireceği açıklık açısından çok önem taşımaktadır. Aşağıda Amerika’da çeşitli üniversitelerde yapılmış bazı tezleri son zamanlarda yapılan çalışmalar hakkında bir fikir verir düşüncesiyle ele almak istiyorum.

Chicago Üniversitesi’nde Prof. Robert Dankoff’un danışmanlığında Kim Sooyong tarafından 2005 yılında yapılmış doktora tezi, bize bahsettiğimiz noktada Osmanlı edebiyatına bakış açısından ümit verir niteliktedir. XVI. yüzyılın birinci yarısında Osmanlı edebiyatının teşekkülü açısından gerçekleşen gelişmeler bağlamında Zatî ve onun şiirini ele alan bu tez, teorik altyapı olarak Norbert Elias ve Pierre Bourdieu’nun çalışmalarını esas almaktadır. Sooyong, o dönemde profesyonel ve amatör pek çok zanaat erbabı şair arasında yetişmiş önde gelen şairlerden birisi olan Zatî’yi, yaygın kabul gören Osmanlı edebiyatının yüksek sosyete şiiri olduğu tezinin anti-tezi olarak ele aldığı iddiasını taşır. Zatî’yi ve şiirlerini ele alırken dönemin en kalıcı şiirlerini üretmiş şairlerin sosyal altyapısını, farklı edebiyat çevrelerinde etkili farklı şiir çeşitlerini ve sarayın herhangi bir yüksek kültür ortamındaki etkisini ele almaya çalışmıştır. Zati ele alındığında pek çok anahtar konu ortaya çıkar; döneminde divan edebiyatında eserler vermiş şairlerin sosyal altyapısı, bu şairlerin ve hitap ettikleri kitlenin zevk ve beklentilerinde eğitimin rolü, farklı sosyal ortamlarda öne çıkmış şiir çeşitleri ve daha geniş bir çerçevede sarayın yüksek kültürün oluşumundaki etkisi.

Bu alanda çalışan ilim adamları tarafından bahsedilen bu konuların önemi vurgulanmışsa da, şiir pratiği ve zevki konusu yeterince incelenmemiştir. Bu çalışmada Zati’nin eseri ve dönemindeki edebiyat eğilimleri, politik ve sosyal değişiklikler açısından yeri ve duruşu ele alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı edebiyatı ve kültür tarihi alanlarında hâkim olan genel anlayışın aksine Sooyong’un tezinde ancak XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı’da bağımsız bir şiir kriterinin ortaya çıktığını ve önceki dönemin ise şiir türlerindeki çoğulculuk açısından dikkati çektiğini ve bunun da Zati’nin eserlerinde etkilerinin görüldüğünü söylemektedir.

Beş bölümden oluşan tezin bölüm başlıkları ve içerikleri şöyle: Birinci bölüm “XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Şiir Pratiği” başlığını taşıyor ve bu bölümde Divan şiiri ile Osmanlı sarayının ilişkisi ele alınıyor. Devlet, toplum ve Osmanlı’nın takip ettiği yol, şiirin sosyolojik olarak yayılışı, medrese ve medrese dışında şair eğitimi, devlet ve edebiyat alanı ilişkilerini inceliyor. İkinci bölümde hayatın farklı açıları ve Zatî’nin kariyeri, kültürel ve siyasi başkent olarak İstanbul ve şiir ve patronaj ilişkisi ele alınıyor. Üçüncü bölümde Zatî’nin şiirinin farklı cephelerinden, övgü ve yergi şiirlerinden bahsediyor. Dördüncü bölümde moda ve gelenek başlığı altında Zatî’nin edebiyat çevresi, şairler ve etkileri, yeni şiir, eski tonlar, doğruluk ve sade Türkçe akı-

4 Şerif Mardin, “Ideology and Religion in the Turkish Revolution”, *International Journal of Middle East Studies*, Temmuz 1971, c. II, sy. 3, s. 209.

mının tekrarı ele alınıyor. Son bölümde de Zatî ve şiir mirası hakkında farklı bakış açılarına yer veriliyor. Mürşidin genel olarak ele alınmasıyla başlayan bölüm edebiyatın oluşumunda miras, dilbilim açısından kimlik ve kültürel farklılıklar, geçiş döneminde şairin durumu ele alınarak bitiriliyor.

1997'de Kolombiya Üniversitesi'nde Caroline Goodwin Sawyer tarafından Prof. Kathleen Burrill danışmanlığında yapılmış tez Ahmedî'nin *İskendername*'sini konu edinmiştir. Ahmedî'nin *İskendername*'sini edebiyat tarihi analizi açısından ele alan tez, XIV. yüzyılın sonlarında Anadolu'da Türk siyasal ve edebî kültürünün ortaya çıkışını incelemektedir. Elyazması nüshaların karşılaştırılması, edisyon kritik ve İngilizceye tercümesini veren bir çalışma olarak birinci bölümden üçüncü bölüme kadar *İskendername*'yi içerik ve yazıldığı politik dönem açısından incelemiş, farklı el yazması nüshaları karşılaştırılmıştır.

Karşılaştırmalı edebiyat alanında yapılabilecek çalışmalara örnek olması açısından ele alacağımız bir diğer tez 1989 yılında Prof. Hamid Algar danışmanlığında Haji Ahmad Haji Mohammad Bohari tarafından Kaliforniya Üniversitesi'nde hazırlanmış tez İslam dünyasında bir dönem hızlıca yayılmış Vahdet-i vücud düşüncesini aynı dönemde üç farklı dilde ele almış üç farklı eseri karşılaştırmak suretiyle üç farklı coğrafyadaki gelişimi açısından ele almaktadır. Farsça yazmış Nakşibendi Bidil, eserini Osmanlıca olarak vermiş Kadiri-Nakşibendi İbrahim Hakkı, Malayca yazmış olan Malay Kadiri Hamza ele alınmıştır. Bu çalışma Sufizm ve şiir arasındaki ilişkinin tartışılmasıyla başlıyor. Daha sonra vahdet-i vücud doktrininin ortaya çıkışı ve gelişimini 5 öncü figürü ele alarak incelemiştir: El-Hallac, İbn-i Arabi, el-Cili, el-Nablusi, el-Balyani. Her bir şairin biyografisi ve şiirleri ele alınmadan önce genel olarak sufizmin özelle de vahdet-i vücudun şiirde ve ele alınan dillerde nasıl geliştiği incelenmiştir. Adı geçen sufi şairler arasında çeşitli benzerlikler ve farklılıklar ele alınmış, her bir şairin yazabildiği diller, eserleri, mahlas kullanımları, vahdet-i vücudu anlatırken kullandıkları şiir türleri, bu doktrine psikolojik ve felsefi bakışları, kullandıkları imajlar ve metaforlar, şiirlerine akseden yerel öğeler, Hallac'a olan yaklaşımlarında İbn-i Arabî'yi ne derece yakından takip ettikleri, daha sonraki yazar ve şairler üzerindeki etkileri ve kendi dillerinde her bir şairin yeri ele alınarak karşılaştırılmıştır.

Bahsedilen tezlerin dışında transkripsiyon ve tercüme şeklinde yapılmış tezler arasında 1996'da Şinasi Tekin'in danışmanlığında Harvard Üniversitesinde Georgios Dedes tarafından yapılmış Battalname, 1980'de Kaliforniya Üniversitesi'nde Ralph Jaekel tarafından hazırlanmış Dukaginzade Taşlıcalı Yahya'nın Şah u Geda mesnevisi sayılabilir.

Vezirlerden Haremağalarına: Osmanlı Elyazması Himayesi başlıklı tez 2005 yılında Prof. Gülru Necipoğlu danışmanlığında Fatma Fetvacı tarafından hazırlanmıştır. Tez XVI. yüzyılda ve XIX. yüzyıl başlarında resimli elyazması himayesini incelemek ve sanatsal projeler için daha derin ve farklı ideolojik, kültürel ve sosyal fonksiyonlar arayışındadır. Osmanlı sarayında saray mensubu haricinde de resimli elyazması metinlerin oluşturulmasında hayati rolü olmuş sanatkarların varlığına rağmen, bu eserlerin ortaya çıkmasındaki itici gücün ilim erbabının emperyal ideolojiyi ve onun paradigmasını desteklemeye devam etmesinde bulur yazar. Bu çalışma resimli el yaz-

malarından sözlü ve görsel örnekler ve deliller getirerek yenilikçi bir bakış açısını önermektedir.

Sultan ya da saray mensupları için yapılmış olsun, elyazmaları pek çok şahsın işin içine girdiğini göstermektedir. Bu sanat çalışmalarına dâhil olmuş olanlar ya da bunu dikkatle incelemiş olanlar sanılandan daha büyük bir grup olarak yazar, patron ve muhatap kitle olarak tanımlanabilir.

Birincil kaynaklardan bolca istifade etmiş olan tez, XVI. yüzyılda Osmanlı sarayındaki sosyal ve sanatsal geçişi, patronaj ve saray tecrübesini anlatmaktadır. Osmanlıca ve Farsça arşivlere ve dönemin kroniklerine dayalı olarak Osmanlıdaki elyazması kitap dolanımı, kitap kullanımı, sahipleri, okuyucu kitle konusunda bu çalışma altyapı sağlamaktadır.

İmparatorluğun iki vezir ve iki hizmetkârının biyografileriyle ve kitaplarıyla yapılan vaka analizi ile bu dönemdeki sosyal değişikliklerin sanat üretimini nasıl etkilediği konusunda bir fikir vermektedir.

Resimlendirilmiş kısa hikâyelerin sayısının artışı ve özellikle dinî içerikli saltanata ait tarihlerin ve dilin 1580'lerden sonra Farsça'dan Osmanlıcaya çevrilmesi patronların tercihini yansıtmaktadır. Daha büyük bir çerçeveden bakarsak, XVII. yüzyılda ortaya çıkan yeni konular saray kültüründen yani klasik Osmanlı enstitülerinden yenedünya düzenine geçişi gösteren bir ayna gibidir. Sonuç bölümünde ise I. Ahmed'in sultanlığına ait bir görsel kayıt incelenerek bu geçiş dönemini gösteren bir kayıtlı tez sonuçlandırılmıştır.

Osmanlı edebiyatı ile ilgili yapılmış tezlerin hepsini burada özetlemek mümkün olmadığı gibi yapılan çalışmaları da bu dar alana sığdırmak mümkün değildir. Yukarıda bahsedilen tezler Amerika'da Osmanlı edebiyatı alanında ne gibi çalışmalar yapıldığı ve ileride neler yapılabileceği konusunda bir fikir vermektedir. Osmanlı edebiyatını modern edebiyat teorileri içinde bir yere oturtmak ve kendine has özellikleri ile ona ait tüm kaynakları inceleyip değerlendirerek arkeolojisini yapmak elbette ki kolay değildir, fakat yapılmasına şiddetle ihtiyaç vardır. Bugünün modern ya da postmodern edebiyatlarının Osmanlı edebiyatının birikiminden ve derinliğinden öğreneceği çok önemli dersler bulunmaktadır. Türkiye'de özellikle Osmanlı edebiyatı alanında çalışan ya da çalışmak isteyenlerin Amerika'da bu alanda yapılan çalışmalardan yararlanabilecekleri muhakkaktır. Ayrıca Türkiye'de Osmanlı edebiyatı alanında oluşturulan birikim ile Amerikan üniversitelerinin sunduğu akademik imkânlar birleştirildiğinde daha zengin ve çeşitli çalışmalar ortaya çıkabilecektir.

Türk üniversitelerinin gittikçe artan dış dünyaya açılma çabaları sonucunda bu alanlarda da geniş bir işbirliği kurulmakta ve bu ilişkiler ürünlerini göstermektedir. Bundan sonraki adımlar ise üniversitelerin işbirliğinde kurulacak bir araştırma merkezi, internet üzerinden kaynaklara ulaşma kolaylığı sağlayacak temel eserler ve araştırma eserleri arşivi, Osmanlı edebiyatını merkeze alan atölye çalışmaları ve konferanslar olarak belirlenebilir. Bu bağlamda *TALİD*'in Osmanlı edebiyatı üzerine hazırladığı ciltler, konunun önemine vurgusu açısından takdire değer bir çalışmadır.